

DEBIUTY NAUKOWE

Анна Альштынюк
Беласток

Своеасаблівасць аўтабіяграфізму ў лірычнай прозе
Янкі Брыля*

Біяграфічны і псіхалагічны вопыт любога творцы заўсёды, у меншай або большай ступені, адбіваецца ў мастацкай структуры твора на розных яго ўзроўнях. Безумоўна, кожны пісьменнік мае права выбраць, што ж з яго біяграфіі і якім чынам будзе выкарыстана ім у ягонай творчасці. Уласна на прамую сувязь асабістага вопыту з творчым працэсам звярнулі ўвагу ў эпоху рамантызму. Мастакі слова праграмна імкнуліся выявіць тады свае пачуцці, асабістыя думкі. Выразна гэта відаць, напрыклад, у творах Адама Міцкевіча. З гэтага часу літаратурныя крытыкі пачалі ўспрымаць суадносіны біяграфіі і творчасці ў дзейнасці пісьменніка як асобую праблему, звярнулі ўвагу на тое, што увесь твор або яго фрагменты могуць грунтавацца на асабістых перажываннях аўтара. У цяперашні час асобна выдзяляецца аўтабіяграфічны жанр. Яго вызначаюць як *тып арганізацыі мастацкага матэрыялу, у аснове якога пакладзены сапраўдныя факты і падзеі жыцця аўтара*¹.

У беларускай літаратуры аўтабіяграфічная проза доўгі час не мела статусу самастойнасці і жанравай паўнацэннасці. Толькі пасля раскрыцця культу асобы Сталіна ў другой палове 50 – пач. 60-х гадоў падчас такзванай палітычнай “адлігі”, якая, на жаль, не здолела пе-

* Артыкул напісаны на аснове магістэрскай працы «Лірычная мініяцюра Янкі Брыля» (Беласток 2007), выкананай пад кіраўніцтвам Галіны Тварановіч.

¹ В. М. Стральцова, *Шлях да сябе. Сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма*, Мінск 2002, с. 10.

парасці ў “вясну”, у пісьменнікаў з’явілася магчымасць звярнуцца да свайго непасрэднага вопыту. Якраз тады пабачылі свет “лейтэнанцкія” аповесці Васіля Быкава, аўтабіяграфічная дылогія “Партызаны” Алеся Адамовіча, раман “Людзі на балоце” Івана Мележа, лірычны раман “Птушкі і гнёзды” Янкі Брыля і іншыя творы. Аднак росквіт непасрэдна аўтабіяграфічнага жанру ва ўсёй яго шматстайнасці адклаўся на пазнейшы час. Толькі грамадска-палітычныя ўмовы канца 1980 – пачатку 1990-х гадоў пасадзейнічалі легалізацыі, узнікненню такіх жанравых форм, у якіх на першы план выходзіла асабістае светаадчуванне, успрыняцце жыццёвых падзей, іх эмацыянальная ацэнка. У гэты час пабачылі свет творы, напісаныя раней, якія па цэнзурных прычынах не маглі быць надрукаваны. Сярод іх: “Сповідзь” Ларысы Геніюш, “Аповесць для сябе” Барыса Мікуліча, “Скарбы жыцця” Максіма Гарэцкага, кніга лагерных успамінаў Сяргея Грахоўскага і інш.

З гэтага часу выяўленне аўтарскага “я” зрабілася больш выразным і свабодным. Недасяжная раней ні для пісьменніка, ні для чытача, адкрытасць заняла асаблівае месца ў літаратуры. Пісьменнікі знайшлі спосаб для выяўлення сваіх думак і поглядаў. Гаворачы пра сябе, сваё жыццё, яны адначасова падавалі характарыстыку свайго часу, свае ідэалагічныя, сацыяльна-палітычныя, маральна-этычныя, мастацкія арыентацыі. Гэта своеасаблівы спосаб спалучэння рэальнага з мастацкім.

Вялікую цікавасць выклікалі аўтабіяграфічныя творы Янкі Брыля, Алеся Адамовіча, Уладзіміра Арлова, Леаніда Галубовіча, Ніла Гілевіча, Леаніда Дранько-Майсюка, Уладзіміра Калесніка, Віктара Карамазава, Івана Навуменкі, Яна Скрыгана, Івана Шамякіна і многіх іншых. Іх творы маюць розныя прыкметы і характэрныя рысы, дзякуючы якім можна вызначыць іх жанравую прыналежнасць. У прыватнасці, гэта і мемуары, і дзённікі, і аўтабіяграфіі, і эпісталарыі, і розныя нататкі, запіскі, мініяцюры. Трэба падкрэсліць аднак, што менавіта мініяцюра належыць да адной з найпапулярных форм аўтабіяграфічнага жанру. І, безумоўна, найвыдатным майстрам лірычнай мініяцюры з’яўляецца Янка Брыль.

Беларускую прозу немагчыма сёння ўявіць без творчасці Янкі Брыля, які яшчэ пры жыцці стаў класікам беларускай літаратуры. Ён – аўтар аповесцей, аповядаванняў, нарысаў, крытычных артыкулаў, эсэ, лірычнага рамана “Птушкі і гнёзды”, лірычных мініячюр. І хаця многія яго творы сталі хрэстаматыйнымі, стварылі і вызначылі своеасаблівую плынь у беларускай літаратуры, але менавіта жанр мініячюры найбольш поўна раскрыў унутраны свет мастака і яго мастац-

кі талент. Неаднойчы сам пісьменнік называў мініяцюру *кроўна сваім жанрам, які дазваляе яму выказацца найбольш свабодна і поўна*². Пацвярджэнне гэтаму знаходзім ва ўсіх кнігах лірычных запісаў, пачынаючы з надрукаванай у шостым нумары часопіса “Маладосць” за 1964 год нізкі дробных мініяцюр і замалёвак пад назваю “Рамонкавы россып”, якая ўвайшла разам з іншымі мініяцюрамі ў выдадзеную ў 1965 годзе “Жменю сонечных промняў”. І ўрэшце апошняю кнігаю, якая паспела пабачыць свет за тры тыдні да адыходу Я. Брыля ў вечнасць, быў зборнік лірычных мініяцюр “Парастак”.

Трэба аднак адзначыць, што свае першыя лірычныя занатоўкі Янка Брыль зрабіў намога раней, чым яны з’явіліся ў друку. Я. Брыль пісаў свае мініяцюры многа гадоў і старанна перахоўваў іх, чакаючы адпаведнай хвіліны, каб выдаць. Пра гэта сведчаць і самі мініяцюры, якія апавядаюць пра розныя моманты жыцця іх аўтара, пра пабачанае, перажытае ім.

Я. Брыль заўсёды меў пры сабе паперу, каб у любы момант запісаць свае думкі і пачуцці, апісаць тое, што аказваецца перад вачыма:

Усё, што ўражае розум і сэрца, трэба запісваць – раіў Л. Н. Талстой. Словы гэтыя я яшчэ ў раннім юнацтве ўзяў на сваё ўзбраенне не толькі ў іх прамым, канкрэтным значэнні. Запісваць – гэта пісаць найлепшым чынам – працай, барацьбой, любоўю ці нянавісцю сваёй узводзячы заўважанае і перажытае ў ступень вялікага мастацтва³.

Я. Брыль рабіў занатоўкі нават у лагеры для ваеннапалонных, але апублікаваць свае запісы ён рашыўся ўжо толькі ў сталым узросце. Уладзімір Калеснік – сябра пісьменніка, аўтар шматлікіх артыкулаў і кніг пра яго, адзначаў, што першыя мініяцюры Брыля – блакнотавыя нататкі, якія ён рашыў выдаць, *каб вызваліцца з творчага прастоя, да якога давялі выдавецкія ментары. (...) Потым, у часы адліг, мініяцюры пісаліся для друку, але таксама раскавана, як бы для сябе*⁴. Сам пісьменнік у адной з мініяцюр прызнаўся: “*Пісаць для сябе*”. *Можна гэта і ёсць яно – пісанне перш за ўсё для самога сябе – у тым, што я і хвалюся сваім, і ў сумленнях пакутую, і радуся, дасягнуўшы належнай адпаведнасці*⁵.

² Р. К. Казлоўскі, *Празаічная мініяцюра ў беларускай літаратуры*, Гродна 2006, с. 230.

³ Янка Брыль, *Пасля першых старонак*, [у:] *Роздум і слова*, Мінск 1965, с. 276.

⁴ Уладзімір Калеснік, *Усё чалавечае*, [у:] *Усё чалавечае: літаратурныя партрэты, артыкулы, нарысы*, Мінск 1993, с. 167.

⁵ Янка Брыль, *Дзе скарб ваш*, Мінск 1997, с. 271.

Я. Брыль даў прыклад таго, што дастаткова некалькіх слоў, каб сказаць штосьці важнае. У сваіх мініяцюрах ён умеў паказаць хараство, якое мы часта не ўсеем адкрыць у навакольным свеце і ў другім чалавеку. Пісаў у мініяцюрах пра галоўнае і нібы другараднае, пра радасць і пра смутак. Нават самае будзённае пад яго пяром набывала сапраўдную значнасць, абуджала ў чытача думкі аб сэнсе жыцця.

За многія гады Я. Брыль напісаў цэлы шэраг кніг лірычных мініячюр: “Жменя сонечных промняў” (1965), “Ты живеш” (1978), “Сёння і памяць” (1985), “Ад сяўбы да жніва” (1987), “На сцэжы – дзеці” (1988), “Вячэрняе” (1994), “Сцежкі, дарогі, прастор” (2001), “З людзьмі і сам-насам” (2003), “Парастак” (2006). Творы лірычнай прозы ва ўсіх гэтых кнігах розныя па аб’ёму, спосабу мастацкага самавыяўлення і тэматыцы. Аднак можна выдзеліць галоўныя тэмы: чалавек і свет, творчасць, прырода, Радзіма, прамінанне жыцця. Письменніку ўдалося стварыць рознакаляровую панараму жыцця беларускага народа ў яго падрабязнасцях, побытавых, псіхалагічных адценнях. Звярнула на гэта ўвагу Вераніка Стральцова:

Каб не пільнае пісьменніцкае вока, што засяродзілася на звычайным эпізодзе штодзённага жыцця і разгарнула яго ў жывую карціну, вядома, зніклі б у небыцці і ўвішная гаспадыня з яе гаспадарскім клопатам, і разважлівыя дачнікі, ласяы да сырадою, і адзінокая лекарка, і шчаслівае кацінае сямейства, і...⁶.

На многае мы не звярнулі б увагі, нават калі б стаялі побач з Я. Брылём і глядзелі б у тым самым напрамку. На шчасце, чулае сэрца пісьменніка глядзела на навакольны свет вачыма вялікай і шчырай любові, якая дазваляла пабачыць нязвыклае ў звычайным.

Ва ўсіх сваіх кнігах без нуднай маралізацыі Янка Брыль вучыць любіць прыроду, заклікае чытача быць спагадлівым і ўважлівым да ўсяго жывога, вучыць здзіўляцца і радавацца хараству, адгукацца на чужое гора і змагацца з жорсткасцю і несправядлівасцю. Такім чынам аўтар стараецца абудзіць, зберагчы веру ў чалавека і чалавечнасць. Ён гаворыць, што ў кожным з нас можна знайсці добрае, прыгожае. Ён падае руку дапамогі і паказвае сцежку “блуднаму сыну”, вучыць як жыць і перасцерагае, што вельмі проста можна перайсці мяжу паміж дабром і злом.

⁶ В. М. Стральцова, *Шлях да сябе. Сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма*, с. 80.

Усе кнігі, напісаныя Я. Брылём, прасякнуты шчырай любоўю да чалавека, свету і жыцця, клопатам пра будучыню. Усе яны адлюстроўваюць светабачанне пісьменніка і такім чынам з'яўляюцца своеасаблівым люстэркам яго душы. Як слухна заўважыў Серафім Андрэюк: *можна сцвярджаць: свае творы – у іх падзейнай і эмацыйнай аснове – Брыль спачатку пражыў і перажыў у рэальным жыцці. Усё ў іх асабістае, адчутае, перажытае, выпакутаванае*⁷. Сапраўды, творчасць Янкі Брыля нельга разглядаць па-за яго біяграфіяй. Асабістае цесна звязана з літаратурна-творчай дзейнасцю пісьменніка. І таму без знаёмства з лёсам, жыццёвым шляхам Я. Брыля нельга зразумець эвалюцыю яго творчай індывідуальнасці, адчуць адзінства чалавечых, этычных і эстэтычных пачаткаў яго творчасці.

Лірычны герой вельмі часта з'яўляецца дваініком свайго аўтара, структурным цэнтрам усёй кампазіцыі, якою арганізуецца цыкл перажыванняў героя-аўтара. Вельмі выразна ў мініяцюрах выяўляюцца аўтарскія пачуцці і адносіны да розных з'яў жыцця. Яны адсоўваюць на другі план падзеі, на якіх трымаецца звычайна празаічны твор⁸. Разважаючы на гэтую тэму, Янка Брыль пісаў:

Каб не згубіцца, не разгубіцца ў процьме таго, што ўжо было і сказана, і паўторана, трэба трымацца аднаго: я гэта бачыў сам, гэта чуў з першых вуснаў, ад таго, каму веру, гэта я думаў, адчуваў – я сам, і толькі гэта хачу, магу, павінен расказаць⁹.

У гэтым месцы трэба падкрэсліць, што брылёўскае *я сам* з'яўляецца найперш вызначэннем маральнай пазіцыі аўтара, рэалізацыяй яго права на суб'ектывізм.

Мініяцюры давалі пісьменніку таксама магчымасць адкрыць усе куткі сваёй душы, сказаць чытачу пра тое, як ён жыў і, можа, дзякуючы гэтай адкрытасці, паўплываць на чытача, яго ўчынкi:

*Думаў учора, сёння зноў думаю, нібы яснай, што ў жыцці кожнага з нас ёсць белавік і чарнавік. І чарнавік гэты знішчыць – выкрасліць з памяці – нельга...*¹⁰ – пісаў у адной з мініячюр Я. Брыль.

⁷ Серафім Андрэюк, *Думаючы пра вечнае, бачыць штодзённае*, [у:] Янка Брыль, *Запаветнае*, Мінск 1999, с. 6.

⁸ Г. М. Кісліцына, *Лірычная мініяцюра як жанр беларускай літаратуры*, Мінск 2000, с. 28.

⁹ Янка Брыль, *Вячэрняе. Лірычныя запісы і мініяцюры*, Мінск 1994, с. 200.

¹⁰ Янка Брыль, *На сцэжцы – дзеці. Апавяданні, мініяцюры, эсэ*, Мінск 1988, с. 158.

Пісьменнік не баяўся распавесці пра свае чалавечыя слабасці, недахопы. Для Я. Брыля лірычная проза – гэта перш за ўсё форма, у якой ён максімальна выяўляў сябе як індывідуальнасць. Кожная мініяцюра гаворыць чытачу пра яе аўтара, пра тое, які ён чалавек. У кожным слове Я. Брыль раскрываў частку сваёй душы. Ён паўставаў перад чытачом без маскі, якую часта накладваюць людзі перад тым, каго яны не ведаюць. Не баяўся ён выказаць асабістых пачуццяў, якія, паводле многіх, можна выказаць толькі блізкаму чалавеку. Не шкадаваў таксама крытычных слоў у размовах з самім сабою пра самога сябе:

У чарзе ў аптэчную касу перада мною стаіць чалавек з “цэлым пачкам” рэцэптаў. Прыкра – наколькі яшчэ і ён затрымае! Ды тут аказалася, што і таго, і другога, і яшчэ трэцяга няма. І мне як быццам прыемна: хутчэй пайшло!..

Подласць?.. Але ж і сам я гэта ведаю – адразу.

Успомнілася такое, калі думаў, што радыяцыя пайшла ад нас у іншы бок.

Таксама ж адразу злавіў сябе на подласці такое думкі¹¹.

У гэтай мініяцюры мы бачым шчырую, самакрытычную асобу, якая не хавае перад другімі сваёй слабасці. Пісьменнік лічыў, што лепш сябе недаацаніць, чым пераацаніць, што крытычныя адносіны да свайго Я дазваляюць быць справядлівей да іншых.

Брыль заўсёды стараўся паказаць чытачу, што ён не якаясьці важная, славуная асоба. Ён хацеў, каб на яго глядзелі як на звычайнага чалавека, а не як на вядомага пісьменніка. Такім чынам пісьменнік адмаўляў погляду на мастака як на надзвычайнага чалавека. Ён любіў свет, людзей, прыроду і хацеў, каб любілі яго. Да сваёй творчасці Брыль адносіўся не як да таленту, які маюць нямногія, але як да дару, дзякуючы якому, можна служыць чалавеку, урэшце чалавецтву. І таму ў многіх мініяцюрах знаходзім добрыя парады:

Трэба змагацца за самога сябе з самім сабою. У мяне было не толькі адно дрэннае. Я вельмі часта, у вельмі многім быў наіўны, і, у выніку, гэта і ратавала, выратавала мяне ў цэлым. (...) Не ўпершыню пакутую ад горкіх успамінаў, не ўпершыню і прыходжу да выратавальнага вываду: змагацца за сябе патрэбна і з самім сабою¹².

Так, аўтар неаднаразова вяртаецца да таго, што ўжо здарылася, пытаючы самога сябе, ці правільна паступіў, ці трэба было зрабіць

¹¹ Тамсама, с. 58.

¹² Янка Брыль, *На сцезцы – дзеці. Апавяданні, мініяцюры, эсэ*, с. 141.

інакш. Але ж змяніць зробленае, так як узяць свае словы назад, немагчыма, і таму: *Тыя яго краплістыя слёзы не даюць мне спакою гадоў ужо з пятнаццаць, час ад часу вяртаюцца – як боль і вобраз...*¹³.

Здаецца, гэтыя словы пра вялікую правіннасць, пра віну, якой не загладзіць час. А Брыль успамінае тое, як *справядліва ляпнуў па мяккім* свайго ўнука. Мабыць, дзіця забыла пра гэта вельмі хутка, але дзеду гэтага – не забыць. І гэтае паказвае нам чалавека, які вельмі перажывае тое, што пакрыўдзіў, давёў да слёз маленькага, па-свойму бездапаможнага чалавека. Такое засталася ў сэрцы і памяці назаўсёды непрыемным успамінам. Письменнік нязмушана перасцерагае чытача перад тым, што кепскага не забыць, не выкінуць з памяці. Кожны дрэнны ўчынак, кожная нядобрая думка можа стацца дакорам, пякучым болем на доўгія гады.

У многіх мініяцюрах Янка Брыль выступае не толькі як творчая асоба, але як і звычайны чалавек, які любіць шпацыраваць, размаўляць з рознымі людзьмі, падарожнічаць, які штодзень робіць пакупкі: *Апроч паходаў па малако, двойчы ўжо хадзіў надвечоркамі і на праходку*¹⁴, а таксама *а шостаі гадзіне* выходзіць на ганак, *каб ісці да ўмывальніка*¹⁵.

Я. Брыль пісаў пра штодзённыя радасці і турботы, пра тое, як ён праводзіць час, што любіць, што яму не адпавядае. Чытач не мусіць задаваць сабе непатрэбных пытанняў, якія адносіліся б да штодзённага жыцця пісьменніка. Усе адказы ён знаходзіць у творчай спадчыне Я. Брыля. Дзякуючы мініяцюрам глядзім на Я. Брыля не толькі як на пісьменніка, але і як на добрага знаёмага. І нават тыя, хто не меў магчымасці або проста не паспеў пазнаёміцца, пагутарыць з ім, могуць сказаць, што добра ведаюць яго.

Письменнік шмат падарожнічаў. Ён аб'ездзіў уздоўж і ўпоперак Беларусь, пабываў у Польшчы, Грэцыі, Іспаніі, Індыі.... Многа мініяцюр расказвае аб тым, што ён бачыў, што яму падабалася, а што не, як яго віталі за мяжой. Тут і ўспаміны пра малітвы старых туркаў у Айя-Сафіі, пра ветракі, якія бачыў па дарозе з Ратэрдама ў Амстэрдам, пра дарогу з поўдня на Таледэ...

Мы знаёмімся з пачуццямі аўтара, з уражаннямі, якія выклікалі ў яго чулай душы прырода і спатканыя людзі:

¹³ Янка Брыль, *З людзьмі і сам-насам. Запісы, мініяцюры, эсэ*, Мінск 2003, с. 224.

¹⁴ Тамсама, с. 144.

¹⁵ Тамсама, с. 169.

Дзіва, шчаслівае дзіва бярэ – колькі яе, прыгажосці, і як я мог жыць, не бачыўшы да сарака пяці... ну, скажам, возера Лукаўскага, з векавымі дубамі і шэрымі крыжамі на касе, або магутнай, ласкавай Гарыні?..¹⁶

Добра падарожнічаць, уласнымі вачыма ўбачыць усё тое, што з захапленнем аглядаем у альбомах і турысцкіх даведніках або ў тэлебачанні. Аднак найлепш – у роднай хаце. І таму Брыль прызнаецца:

...адчуваў сябе так радасна і лёгка тут... хачу сказаць – дома, бо ў родных мясцінах, пра якія мне хочацца пісаць, пра якія мне хочацца думаць – абы ўзяўся за пяро¹⁷.

Любоў да кніг выяўляецца ў мініяцюрах Брыля таксама ярка як і любоў да падарожжаў. Нягледзячы на тое, што Брыль меў толькі сярэдняю адукацыю, ён быў усебакова адукаваным чалавекам. Ён займаўся самаадукацыяй, з ранніх гадоў праяўляў зацікаўленне кнігамі. У адной з мініячюр ён сам адзначаў, што *яшчэ не ўмеючы чытаць, я часта гартаў багата ілюстраваны том “20 тысяч лье под воодом”*¹⁸.

У вельмі яшчэ маладыя гады зацікавілі яго творчасць і светапогляд Льва Талстога і Антона Чэхава. Як слухна заўважыў Аляксандр Станюта, *Талстой, ягоны бог і талісман, з якім – усё жыццё*¹⁹. Сам Брыль не адзін раз адзначаў, што Талстой заняў самае значнае месца ў яго асабістым і творчым жыцці. Адлюстроўваецца гэта найчасцей у выказваннях тыпу: *недзе чытаў у Талстога*²⁰ або *і зноў ўспомніў Льва Мікалаевіча*²¹, а часта і ў цытатах з твораў гэтага рускага класіка. Трэба ж адзначыць і тое, што *запісваць назіранні, думкі, цікавыя выслоўі падатвоціў Брыля Л. Талстой, яго дзённікі*²².

Трэба сказаць і пра тое, што любоў да кніжак засталася ў яго на ўсё жыццё. Ён чытаў вельмі многа: *А я апошнім часам, ды ўжо й даўнавата, толькі чытаю. Добра, што хоць сапраўднае (Бунін, Талстой), або патрэбнае (чацвёрты том Федароўскага, слоўнік Ластоўскага)*²³.

¹⁶ Янка Брыль, *Жменя сочных промняў*, Мінск 1965, с. 6.

¹⁷ Янка Брыль, *Сцежкі, дарогі, прастор. Лірычныя замалёўкі*, Мінск 2001, с. 38.

¹⁸ Янка Брыль, *З людзьмі і сам-насам. Запісы, мініяцюры, эсэ*, с. 43.

¹⁹ Аляксандр Станюта, *Брыль – гэта Брыль, гэта Брыль...*, “Крыніца” 1995, № 3, с. 28.

²⁰ Янка Брыль, *На сцежцы – дзеці. Апавяданні, мініяцюры, эсэ*, с. 59.

²¹ Тамсама, с. 164.

²² У. Калеснік, *Усё чалавечае: літаратурныя партрэты, артыкулы, нарысы*, Мінск 1993, с. 167.

²³ Янка Брыль, *З людзьмі і сам-насам. Запісы, мініяцюры, эсэ*, с. 177.

Я. Брыль любіў пісаць, чытаць, праводзіць час на ўлонні прыроды або з блізкімі людзьмі. І, здаецца, не было рэчаў, якія не рабіў бы ён з задавальненнем. Аднак сам пісьменнік адзначаў, што гэта не так. Ён не любіў, напрыклад, даваць інтэрв'ю. Гэта не было звязана з капрызным характарам, які часта характарызуе творчыя асобы, але з тым, *каб не выказваць загадзя таго, што лепш у добры час самому напісаць*²⁴.

Я. Брыль асабліва не займаўся палітыкай. Аднак гэта не значыла, што ён не пісаў пра палітычныя справы. Рабіў ён гэта своеасаблівым спосабам. Вось прыклад:

У наш нялёгкі ды шалёны час чаго-чаго, а палітыкі ўсім хапае. Радые, тэлевізар, прэса, сходы, чэргі – усюды яна... Кажуць, багатаму не спіцца. Не спіцца і старому. І дзень ад гэтага даўжэйшы. І ўвесь з палітыкай!...(…)

Сёння ў мяне такім святочным быў увесь дзень. Без радые, тэлевізара, газет, толькі з Коласавай паэзіяй, у яго родных мясцінах, дзе ўсё нагадвае “Новую зямлю” з яе прыродай, жыццёвай красою, душэўнай шчырасцю.

Гэта не азначае, што так вось трэба ўцякаць ад пытанняў гарачай сучаснасці. Я пра тое, што гэтак добра і хочацца палячыць душу высокім, найвышэйшым²⁵.

Чытаючы гэтыя радкі, немагчыма пазбегнуць уражання, што аўтар стараецца сказаць штосьці важнае. Гаворыць пра свой падыход да тэмы, якая цікавіць сёння многіх, але звяртае таксама ўвагу на тое, што людзі забываюць, што ёсць штосьці апрача палітыкі. Кожны дзень прыносіць новыя праблемы, многа спраў, якія часам цяжка нам вырашыць. Брыль, сам па сабе, ведае, што кожнаму з нас часам хочацца ад праблем сучаснасці дзесяці схавацца. Ён гэта разумее і раіць, каб мы часам звярталіся да кніг, якія будуць як лекаства для змучанай душы.

Пісьменнік пісаў не толькі непасрэдна аб сваіх думках, пачуццях, але часта вяртаўся ў гады сваёй маладосці, успамінаў сваю сям'ю, суседзяў, аднавяскоўцаў. Знаходзім і ўспаміны аб тым, якім быў малы Янка. Ён дапамагаў маці, чытаў кніжкі, але знаходзіў час і на гульні.

У адной з мініячюр пісьменнік успамінае, што *намаляваць умеў адно: дом са студняй, плотам, комінам з дымком, сцезкай да студні і дрэвам, а то двума. Але заўсёды не хапала фантазіі намаляваць*

²⁴ Тамсама, с. 121.

²⁵ Янка Брыль, *Пішу як живу. Аповесць, апавяданні, мініячюры, эсэ*, с. 134.

галіны ды галінкі так, каб адна на адну былі не падобныя²⁶. Чытаючы гэтыя словы, уявляем сабе малога хлопчыка, які стараецца намаляваць галінкі на дрэве, а, насуперак старанню, гэта ўсё ж не ўдаецца яму. І сама сабою наплывае ў чытача добрая ўсмішка.

Аднак далёка не ўсе ўспаміны пісьменніка – вясёлыя. Смутах і амаль фізічны боль адчуваў Я. Брыль, узгадваючы некаторыя жажлівыя хвіліны свайго жыцця, а такіх не бракавала. Палон, вяртанне ў родную вёску, дзе не знайшоў бяспечнай прыстані, а потым адыход у партызаны – гэта толькі некаторыя горкія моманты, пра якія не забудзеш, нават калі вельмі гэтага хочаш. Такое, вяртаецца нечакана: *І вось я неяк заглянуў галеннем у лютэрка і да болю выразна ўявіў сябе, партызана, у паліцэйска-нямецкім палоне, у нашым мястэчку Турэц²⁷.*

Янка Брыль нагадваў і пра сваю працу. У сатырычным лістку “Партызанскае жыгала” ён друкаваў свае вершы (“Бравы яфрэйтар Гітлер”, “Таварышам мініёрам”), нарысы (“Радзіма чужа”, “Таварыш камандзір”, “Напярэдадні”) і фельетоны (“Мясапастаўка Гітлеру”). Пасля вызвалення Мірскага раёна ад акупантаў Я. Брыль працаваў рэдактарам раённай газеты, а таксама літсупрацоўнікам у рэдакцыі газеты-плаката “Раздавім фашысцкую гадзіну”: *Калі я ў канцы вайны і чатыры гады пасля яе працаваў у сатырычна-гумарыстычным друку, прыходзілася значна больш, чым пазней, заглядаць і ў суседскія вясёлыя часопісы²⁸.*

Брыль нярэдка дапускаў чытача ў сваю мастацкую лабораторыю, гаварыў пра тое, як піша. Звяртаў ён увагу на тое, якія праблемы, пытанні стаяць перад пісьменнікам:

Даўно пачаўшы, думаеш пра штосьці вартае запісу, але ўсё адкладаеш, як быццам з ляноты. А потым і прыходзіць як найбольш дарэчная патрэба запісаць тое нешта па суседству з нечым іншым, і тая **нібы лянота** робіцца зразумелай самому сабе: гэта ж было шуканне найбольш адпаведнай падачы²⁹.

Неаднойчы ён дагаворваў таксама тое, пра што ў свой час нельга было сказаць. Многа ў яго мініяцюр між іншым пра працу над дакументальнай кнігай “Я з вогненнай вёскі...”, якую выдаў ён у сааўтарстве

²⁶ Янка Брыль, *Вячэрняе. Лірычныя запісы і мініяцюры*, с. 238.

²⁷ Янка Брыль, *З людзьмі і сам-насам. Запісы, мініяцюры, эсэ*, с. 77.

²⁸ Тамсама, с. 105.

²⁹ Янка Брыль, *Дзе скарб ваш. Лірычная проза*, с. 75.

з Алесем Адамовічам і Уладзімірам Калеснікам. Дзякуючы мініяцюрам пісьменнік мог сказаць пра некаторыя жажлівыя факты, якіх у кнізе змясціць не было магчымасці.

Значнае месца ў брылёўскіх мініяцюрах займае сям'я, што з'яўляецца яшчэ адным сведчаннем іх аўтабіяграфічнасці. Радзім Гарэцкі адзначаў, што сям'я заўсёды займала вельмі важнае месца ў жыцці Я. Брыля:

Іван Антонавіч быў вельмі шчаслівы сваёй сям'ёй. Мілая Ніна Міхайлаўна, верная спадарожніца жыцця. Такая разумная, адукаваная, абаяльная, з вялікім гумарам, сапраўдная дарадчыца ў жыцці і творчасці. (...) Такія цудоўныя дзеці – Галя, Наташа, Андрэй – і канешне ўнукі, якіх усіх ён вельмі любіў і ганарыўся імі³⁰.

Пра самых блізкіх людзей Брыль пісаў з вялікай любоўю і цеплынёй:

А ці ж гэта не навагоднія падарункі – сынаў званок з Японіі, а ўнукаў з Італіі? З сынам кароткая гутарка, а ад унука праз хрып і трэск у тэлефоннай трубцы, толькі за трэцім званком пачулася: “Дзяду-ля!..” На чым сувязь і абарвалася. Але ж мне і такога нямала³¹.

У некалькіх словах аўтар здолеў перадаць свае пачуцці, сваю радасць. Зрабіў ён гэта так умела, што чытач бачыць і тэлефон, і чалавека, які бярэ трубку. Здаецца, што здалёку праз трэск улаўліваецца адно, але ж поўнае любові слова. І адчувае чытач амаль тое, што дзеецца ў душы пісьменніка: хваляванне і радасць ад таго, што дзесьці ёсць той, хто думае аб табе, любіць, памятае...

Пісьменнік дзяліўся з чытачамі нават найбольш інтымнымі пачуццямі. З вялікай шчырасцю ён пісаў пра сваю жонку, успамінаючы цудоўныя хвіліны, якія яны разам пражылі:

Да безыменных кветак, якія нагадваюць мне і ніцую грэчку, і паднеба высокія сосны, сёння зноў жа мая старэйшая паставіла ў чорным збаночку тры вясёлыя бутоны пышшыны ў моцных зялёных лістах, кветкі, што яшчэ час ад часу выядрываюцца ў нашым буйным пышынніку паміж драцяной сеткай агарожы і дарогай, паэтычна духмяныя кветкі, якія тут ужо дваццаць першае лета фарбамі і водарам нагадваюць тыя,

³⁰ Радзім Гарэцкі, *Янка Брыль: апошнія сустрэчы*, “Народная воля”, 1 верасня 2006.

³¹ Янка Брыль, *Парастак. Запісы і эсэ*, Мінск 2006, с. 70.

што на даўно былым хутарку шчодро суправаджалі нашую з Нінай закаханасць³².

Кветкі выклікаюць вясёлыя ўспаміны, дазваляюць, хаця б на хвіліну, вярнуцца ў мінулае. Напамінаюць яны пра каханне, якое сталася адзіным пачуццём назаўсёды. Каханне да жонкі пераадолела нават смерць, засталася таксама моцным і шчырым і пасля адыходу любімай жанчыны. Ніна Міхайлаўна Брыль памерла ў 2003 г.. Письменнік прысвяціў яе памяці зборнік “Блакітны зніч”, у якім змешчаны цыкл “Нашы разлукі”. У ім і лісты, і ўспаміны аб апошніх днях жыцця жонкі.

Чытаючы мініяцюры пра жонку, чытач можа пазайздросціць Брылю ў тым, што ўмеў ён так моцна кахаць. Узрушаюць нас поўныя пяшчоты словы. І хочацца, каб падзяліўся аўтар таямніцай вечнай любові. Аднак побач з моцным пачуццём, якое здольнае існаваць насуперак усім і ўсяму, гучыць у творах Брыля кранаючы сэрца боль, выкліканы стратай каханай асобы. Я. Брыль гаворыць і пра тое, як бракуе яму самай блізкай і каханай жанчыны, і пра тое, што жыццё без яе ўжо не такое прыгожае і цудоўнае. Аднак трэба жыць і письменнік жыве, увесь час думаючы пра жонку. І часам яму здаецца, што яна побач:

У Яе кніжнай шафе, перад любімымі кнігамі, стаяць фотаздымкі нашых унукаў. Ранейшых, малымі. Дзяўчатак і хлопчыкаў. Месяцаў колькі таму назад, правёўшы маладых, вясёлых ды дружных гасцей, я пастаяў перад шафай, дзе і Яна на пабольшаным здымку, з усмешкай. Сказаў Ёй: “Унукі прыходзілі”. (...)

...Адзін я? Ці ўдваіх...з самім сабою?

Таму часамі і загаворваю, як быццам з некім другім, і спяваю, нібы не толькі самому сабе, адчыняю халадзільнік і часам жыва здаецца, што вось і будзем снедаць...³³.

Гэта адна з апошніх мініячюр, прысвечаных жонцы. Аўтар не хавае, што жыць аднаму цяжка. І няма лякарства на тое, каб супакоіць боль і скруху. І хочацца верыць, што цяпер письменнік шчаслівы, што ён зноў разам, з родным чалавекам.

Вельмі часта вяртаўся Я. Брыль да гадоў сваёй маладосці. Пісаў ён, перш за ўсё, пра свайго брата Мішу, з якім разам вучыўся, захапляўся Талстым, навакольным светам, жыццём народа:

³² Тамсама, с. 32.

³³ Тамсама, с. 46.

Міша ўжо браўся на кавалера, добра танцаваў, захапляўся дзяўчатамі. Зімой, вярнуўшыся з Палужжа, што каля Карэлічаў, дзе ён некалькі дзён гасцяваў у Ганны, нашай старэйшай, удавай сястры, памагаючы ёй, ён з радасцю адкрывальніка расказваў пра тамашнюю моладзь, пра песні іхнія, пра танцы з прыпеўкамі³⁴.

Важнае месца ў брылёўскіх мініяцюрах займае вобраз самага дарагога чалавека, жанчыны, дзякуючы якой Янка Брыль з'явіўся на свет. Ён прысвяціў ёй цудоўны цыкл навел і лірычных мініяцюр "...Можна расказваць бясконца". Сваю маці, Анастасію Іванаўну, Брыль прадставіў як поўную ўнутраных сіл асобу, якая змагла ператрываць усе цяжкія хвіліны ў жыцці, прайсці годна праз усе іспыты:

Мы былі з багацейшых у вёсцы, аднак у пачатку трыццатых гадоў славыты эканамічны крызіс, якім была ахоплена і Польшча, цяжка перажываўся і нашай гаспадаркай, якою, хоць ужо пры дваццацігадовым сыне, кіравала маці, "удава – шалёная галава", як гаварыла часам яна пра сябе³⁵.

Памятае пісьменнік і тое, што *Вясною сорок другога года яна сяк-так трымалася на сваім сямідзесятым. Хадзіла прысутлена, кульгаючы, з кійком. Сілы ўжо не было, а мужнасць яшчэ засталася*³⁶. Дзякуючы такім кароткім успамінам, перад вачамі чытача ўзнікае псіхалагічны партрэт маці пісьменніка. Аднак Я. Брыль усё ж дадае штосьці новае да ўжо сказанага: *А яшчэ і такое, што мне здаецца таксама адзнакай сілы, можа нават і мужнасці, – гумар, які ў яе быў, як там часамі ні жылося*³⁷. Такія словы, перш за ўсё, – адзнака вялікай пашаны і ўдзячнасці маці.

Трэба звярнуць увагу на яшчэ адзін момант жыцця Я. Брыля, які выпукляецца ў яго мініяцюрах апошніх гадоў. Маюцца тут на ўвазе разважанні сталага чалавека, які ўсведамляе сабе, што незадоўга прыйдзеца яму развітацца са светам, які адчувае боль і стому: *Ногі ўсё-такі баляць, адмаўляюць паслушэнства, што адчуў не толькі ўчора пад вечар, але і сёння ўранні, хоць і пасля сямігадзіннай вылежкі*³⁸. Не глядзячы на гэта, пісьменнік стараецца не змяняць, наколькі гэта магчыма, свайго штодзённага рытму жыцця. Хоць шмат

³⁴ Янка Брыль, *Вячэрняе. Лірычныя запісы і мініяцюры*, с. 238.

³⁵ Янка Брыль, *Пішу як жыву. Аповесць, апавяданні, мініяцюры, эсэ*, Мінск 1994, с. 78.

³⁶ Тамсама, с. 81.

³⁷ Тамсама, с. 85.

³⁸ Янка Брыль, *З людзьмі і сам-насам. Запісы, мініяцюры, эсэ*, с. 147.

часу ён праводзіць у бальніцах, але ж знаходзіць сілы, каб пачытаць кніжку, каб абдумаць і напісаць штосьці новае: *я прыдумваў запісы, якія я буду рабіць дома, і тыя, што буду правіць на ранейшых старонках*³⁹.

Пісьменнік не здаецца, стараецца чэрпаць радасць з жыцця, радавацца кожнаму перажытаму дню. Ён добра ведае, што старасць мае свае правы, што ад яе ніхто не ўцячэ. І толькі ад чалавека залежыць, ці з годнасцю ён здолее прывітаць тое, чаго не пазбегнуць. Брыль – чалавек, які можа, пазіраючы ў будучыню, сказаць:

Адчування, што ўсё магчымае табою зроблена (так гаварыў Карпюк Калесніку незадоўга да смерці) у мяне няма. Аднак і пра тое, яшчэ большае, што трэба, можна і варта было зрабіць, думаецца не надта настойліва ды часта, відаць, і проста ад узроставай ды хвараблівай слабасці, ад натуральнай стомы, вычарпанасці і – дзякуй Богу – здольнасці бачыць межы сваіх творчых магчымасцей⁴⁰.

Кожная мініяцюра Янкі Брыля – у пэўным сэнсе аб яе аўтары. У кожным, нават кароткім, радку – пра тое, што любіў, што рабіў, як жыў Я. Брыль. Кнігі лірычнай прозы Янкі Брыля – адначасова вясёлыя і сумныя, як само жыццё. Яны ствараюць своеасаблівы дзённік жыцця аднаго чалавека, які многа бачыў, пра многае чуў, які ў час падарожжа па гэтым свеце сустракаў самых розных людзей. Гэтая аўтабіяграфія, якую складаюць кароткія мініяцюры, дазваляе пазнаёміцца з жыццём Я. Брыля, з самымі інтымнымі яго момантамі. І таму Брыль для чытача не толькі пісьменнік, але і блізкі, родны чалавек, якога жыццё было поўным выпрабаванняў, але і цудоўных падарожжаў, сапраўднага і шчырага кахання, хвілін, пра якія немагчыма забыць. Творчасць яго сведчыць аб тым, што, хаця здараюцца памылкі, а лёс не адзін раз нечакана прыносіць не толькі прыемнае, але і горкае, трэба нам усё перажыць, і не проста перажыць, а насыціць свой жыццёвы шлях дабрыйнёй, спагадлівасцю, быць дзейснымі, каб пасля не шкадавалася аб тым, што немагчыма вярнуць.

³⁹ Тамсама, с. 72.

⁴⁰ Янка Брыль, *3 людзьмі і сам-насам. Запісы, мініяцюры, эсэ*, с. 147.

SUMMARY

In this article an attention is turned to the place of autobiography in lyrical short pieces of the Byelorussian writer Janka Bryl (1917–2006). He is an author among others of the following collections of the small prose: „Жменя сонечных промняў” (1965), „Ты жывеш” (1978), „Сёння і памяць” (1985), „Ад сяўбы да жніва” (1987), „На сцежцы – дзеці” (1988), „Вячэрняе” (1994), „Сцежкі, дарогі, прастор” (2001), „З людзьмі і сам-насам” (2003), „Парастак” (2006). In all these works, Janka Bryl took up important and universal topics: the man and the world, the artistic work, the nature, the Homeland, the passing and the death. In the article the significance of Janka Bryl’s personal experiences in his development as a writer and in the ways of exploiting them in miniatures is emphasized.

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule zwraca się uwagę na miejsce autobiografizmu w lirycznych miniaturach białoruskiego pisarza Janki Bryla (1917–2006). Jest on autorem m.in. następujących zbiorów małej prozy: „Жменя сонечных промняў” (1965), „Ты жывеш” (1978), „Сёння і памяць” (1985), „Ад сяўбы да жніва” (1987), „На сцежцы – дзеці” (1988), „Вячэрняе” (1994), „Сцежкі, дарогі, прастор” (2001), „З людзьмі і сам-насам” (2003), „Парастак” (2006). We wszystkich tych zbiorach J. Bryl poruszał ważne i uniwersalne tematy: człowiek i świat, twórczość, przyroda, Ojczyzna, przemijanie i śmierć. W artykule podkreśla się znaczenie osobistych przeżyć Janki Bryla na kształtowanie się jego jako pisarza oraz na sposoby ich wykorzystania w miniaturach.